

Лариса Азарова
Ганна Ленко

УДК 81' 373

ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПІВ НОМІНАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Стаття презентує основні критерії поділу номінації на типи в сучасному мовознавстві.

Ключові слова: номінація, тип і спосіб номінації, критерій номінаційного поділу, багатовекторність номінаційної типології.

Сучасний стан номінативних досліджень свирізняється наявністю значної кількості класифікацій типів (видів, способів) номінації. Така кількість типологій пов'язана з різновекторністю критеріїв поділу номінативних одиниць на типи, види або способи. Незважаючи на те, що в досліджуваній період спостерігається зростання чисельності студій, присвячених вивченню типології номінативних процесів, залишається ще не вирішеним питання виокремлення способів відбору критеріїв для поділу номінації на типи чи види. **Актуальність** обраної теми зумовлена пильною увагою лінгвістів до проблеми типології номінації, відсутністю чіткої, обґрунтованої методики аналізу способів виділення номінаційних типів. Усі наявні на сьогодні лінгвістичні розвідки присвячені описові питань типології номінації [1; 4; 6; 9; 12; 19; 21].

Метою нашого дослідження є обґрунтування основних критеріїв виділення типів номінації в сучасному мовознавстві. Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- проаналізувати основні терміни на позначення типів номінації;
- визначити критерії, що лягли в основу поділу номінаційних процесів на види (типи);
- узагальнити багатовекторність номінаційної типології.

Різні шляхи відбору критеріїв називання зумовлюють різні типології номінації. Наприклад, *критерій місця творення номінативних одиниць*, який беруть до уваги деякі мовознавці (Н. І. Мігіріна, Т. А. Журавльова, А. А. Уфімцева, О. О. Тараненко та ін.), зумовлює три різні види номінації: “а) номінацію через слово і словосполучення (лексичну); б) номінацію через речення (пропозитивну) і в) номінацію через текст (дискурсивну)” [9, с. 96]. Окремі мовознавці цей критерій переносять на врахування *структурного типу* найменування. Назвати можна за допомогою слів, словосполучень і фраз: пор. рос. „река”, „пионер”, „солистка балета”, „жена сына”, „тому, хто колядує”, „кто остается дома” [14, с. 37]. Тому вони використовують термін “структурні типи номінації”. Отже, в основі – одиниця (структура) певного рівня мови (слово, словосполучення, фраза), за допомогою якої здійснено найменування. О. О. Тараненко вважає, що “слово і стійке словосполучення – це готові й відтворювані номінативні знаки мови, які співвідносяться з позначуванним фрагментом дійсності через опосередкування відповідним узагальненим поняттям. Вільне словосполучення і речення – це номінативні знаки мовлення, які співвідносяться з позначуванним одиничним (неузагальненим) фрагментом дійсності через його відображення в уявленні мовця і в кожному акті мовлення заново створюються (комбінуються) для позначення того чи іншого конкретного об'єкта. Але в межах номінативних знаків мовлення різні одиниці постійно просуваються в напрямі закріплення їх як знаків мови (залежно від складності позначуваного явища і типовості його для носіїв даної мови).

Пор. *Світає, гроза, біла хата, копати картоплю* – на відміну, напр., від „*Світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає...*” (Т. Шевченко); *біла сакля; копати ріпу*; пор. відсутність виразних меж між апозитивним словосполученням як одиницею мовлення (*парасолька-автомат*) і аналогічним складеним словом (*телефон-автомат*)” [18, с. 385–386].

Лінгвісти, які досліджують термінологічні системи певних галузей, виділяють ще один особливий тип найменування – запозичена номінація [9, с. 96]. Як відомо, запозичення – процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови. Запозичення є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд зі словотворенням і креацією. Чинниками запозичення є мовні контакти народів на базі політичної, економічної, культурної, наукової взаємодії; формування мовних союзів одного регіону, процеси глобалізації, війни; розширення систем масової комунікації тощо. У процесі запозичення слово чи сполука може зберігати своє вихідне значення або змінювати його: перше відбувається переважно під час введення реалій чи понять інших етносів (екзотизмів) або термінів. Запозичення може бути прямим або опосередкованим (із мови-посередника). Наприклад, значна кількість запозичень потрапили в українську мову через старослов'янську та європейські мови-посередники. Лінгвісти розмежовують засвоєні мовою запозичення, що їх не усвідомлюють як такі; іншомовні слова, серед яких виділяються екзотизми, варваризми (чужорідні в мові слова) й інтернаціоналізми, фонд яких наявний у багатьох споріднених і неспоріднених мовах у вигляді терміносистем різних галузей науки й техніки, виробництва і культури [16, с. 159]. Отже, з'являється ще один *критерій* поділу номінації – *джерело появи номінації*.

Відповідно до *критерію призначення номінації, її комунікативної функції* Н. Д. Арутюнова виділяє чотири функціональні типи номінації: *екзистенційну, чи інтродуктивну, ідентифікаційну, предикатну й апелювативну* [1, с. 304–350].

Екзистенційна номінація вибирається відповідно до тієї сфери буття, у яку вона вводиться. Серед екзистенційних номінацій переважають імена й іменні вирази таксономічного і дескриптивного типу. Екзистенційна номінація легко розгортається в словесний портрет предмета. Базуючись на об'єктивній семантиці, вона може водночас приймати

суб'єктивно-оцінні визначення, що задають емоційну тональність наступної оповіді.

Якщо для *інтродуктивної* номінації характерні імена широкої семантики, то *ідентифікаційна* номінація об'єкта прагне спиратися на його індивідуальні об'єктивні риси, ознаки, що виділяють даний предмет усередині класу. На вибір ідентифікаційної номінації впливає ціла низка чинників: рівень поінформованості адресата мови, характер описуваної події, яка виявляє у своїх учасників визначені властивості (аспектуальна номінація); значення предиката, що імплікує наявність у суб'єкті чи об'єкті визначеної якісної характеристики, ставлення мовця до предмета, тип відношень між учасниками події (на це вказує вживання релятивних номінацій) і, нарешті, загальний стиль оповіді.

Вибір ідентифікаційного імені регулюється як прагматичними, так і змістовими чинниками. Якщо *ідентифікаційна* номінація відповідає тільки прагматичному завданню, то її зміст не виходить за межі фонду загальних знань співрозмовників, тобто не несе для адресата мови додаткової інформації. Між ідентифікаційним ім'ям і предикатом звичайно відсутня семантична співвіднесеність. Якщо ідентифікаційна номінація відповідає не тільки прагматичному завданню пошуку предмета спілкування, то її зміст знаходиться у визначеній взаємодії зі змістом предиката. Атрибути при ідентифікаційній номінації або мають адитивний характер, нанизуючи ідентифікаційні ознаки об'єкта, або несуть у собі нову інформацію про описувані події чи момент мовленнєвої діяльності.

Предикатна номінація предмета спрямована на виявлення його істотних рис. Цілком занурюючись у те, що повідомляється, *предикатна* номінація загострює увагу на одній з ознак предмета, тим чи тим способом його уточнює, виокремлює й відтінює. Для цього використовуються визначені синтактико-семантичні прийоми протиставлення, нанизання близьких за значенням імен та ін. У позиції звертання вживаються імена релятивної семантики, що фіксують відношення між співрозмовниками або ставлення до співрозмовника з боку того, хто говорить. Визначення чи апелюватив, як правило, має емоційно-оцінне значення. Вибір апелюватива регулюється не тільки індивідуальними взаєминами співрозмовників, але й прийнятими в даному суспільстві соціальними стандартами [1, с. 356–357].

Для Г. В. Колшанського визначальним у виділенні типів номінації також є *критерій ролі*

номенів у комунікації. Дослідник виокремлює два типи номінації: лексичну (як елемент граматичної номінації), яка не створює самої комунікативної одиниці, опосередковано бере участь у комунікації, не становить самостійної категорії, і граматичну – самостійну категорію, що створює передумови для здійснення комунікативного процесу [11, с. 26].

Залежно від позначуваного об'єкта лінгвісти (Л. Г. Полякова, М. В. Федорова) виділяють *елементну* номінацію і номінацію *подій*.

Елементна номінація позначає визначений елемент дійсності: предмет, якість, процес, відношення, будь-який реальний чи уявний об'єкт. Номінація подій як номіната має певну мікроситуацію, тобто подію, факт, які поєднують у собі ряд певних елементів. Вона має форму речення, тому її ще називають “пропозитивною номінацією” [4, с. 257].

Описану вище елементну номінацію дослідниця М. В. Федорова [21, с. 132] поділяє за критерієм кількості елементів у номені. Вона вказує на існування трьох основних типів номінантів, отже, й трьох основних типів номінації: 1) однослівних, чи монологічних, 2) комплексних із виділенням серед них бінарних (із двох самостійних слів) і власне комплексних (із більшої кількості слів), 3) описових [21, с. 132].

В основу наступної класифікації мовознавці (М. І. Мігіріна, І. Я. Нестеренко та ін.) кладуть *критерій загальноприйнятості чи специфічності номенів*. Відповідно виділяють *узувальну* та *оказіональну* номінації.

Вибір *оказіональної* номінації, на відміну від *узувальної*, детермінований особливостями авторського світогляду, його мовною/мовленнєвою компетенцією, мотивом і метою, контекстом, складовими тексту/дискурсу й іншими факторами. Використання в комунікації *оказіональних* слів привертає увагу адресата до способу вираження думки, що сприймається як більш яскрава і значуща. *Оказіональне* слововживання можна вважати моментом найбільш напруженої активності людської думки щодо адекватного вираження світорозуміння. Розглянемо *критерій мотивації й мотивованості*. Це основний розрізнявач типів номінації у В. П. Даниленко: 1) мотивована (афіксальні номени, складні словосполучення, семантичне перенесення) і 2) немотивована (запозичення, кальки, терміни з власних імен через метонімічне перенесення) [7, с. 63]. Дослідник констатує, що в термінології “найоб'єктивнішим можна вважати виділення словотвірної-морфологічного,

синтаксичного й семантичного типів мотивованості, що відповідають трьом основним способам термінологічного словотвору в російській мові (морфологічному, синтаксичному й семантичному)” [7, с. 63].

Деякі мовознавці в основу своєї класифікації кладуть не один критерій, а одразу кілька. Наприклад, В. Н. Вовк [3, с. 14] виділяє внутрішньомовну і міжмовну, образну й необразну, первинну і вторинну номінацію. Дослідник для визначення типу номінації одночасно враховує критерій джерела, часу появи та звичності номенів. У попередніх класифікаціях типи номінації відокремлені один від одного, а в цій вони взаємопроникні та становлять сукупність ознак певного номена. Наприклад, у автора утворення на зразок КУБ – „Київська універсальна біржа” – належить до внутрішньомовної образної первинної номінації, а КДУ – „Київський державний університет” – до внутрішньомовної необразної первинної). В. Н. Вовк також подає класифікацію засобів номінації в українській мові: 1) внутрішньомовні засоби: афіксація, словоскладання, складання основ, аббревіація, перенесення найменувань, сполучення слів тощо і 2) міжмовні засоби: запозичення, калькування, перифрази тощо [3, с. 120–121]. Отже, основним критерієм класифікації засобів номінації, постійною їх ознакою є міжмовність чи внутрішньомовність.

Досить широкою і докладною є типологія В. Г. Гака [4, с. 242–292]. Він класифікує номінацію, орієнтуючись на статистичний аспект номінації реалій, тому, певно, не випадково в центр класифікації потрапляє парне протиставлення “прямых” і “косвенных” номінацій, які реалізуються через вибір уже існуючих у мові номінативних одиниць. Типологія номінацій В. Г. Гака переходить у класифікацію лише непрямих номенів. За своїм змістом ця класифікація збігається з баченням теорії номінації авторами колективної праці “Языковая номинация” (у двох частинах) [20, с. 7]. Питання вторинного способу найменування посідає в ній чільне місце. Форма, що вживається у своїй первинній функції для позначення певного об'єкту оточуючого середовища в даних умовах, може бути названа основною формою, первинною, або прямою номінацією. Первинна лінгвістична номінація, тобто співвідношення фрагмента дійсності позамамовного ряду, що відображується у свідомості людини, та звукоряду, який уперше отримав функцію найменування, дуже рідкісне явище. У результаті мовної асиметрії

одна й та сама форма може застосовуватися для визначення інших об'єктів або виконання інших функцій, водночас, з другого боку, цей об'єкт отримує нове найменування [20, с. 73; 12, с. 243]. Вторинну номінацію розглянуто як використання в акті номінації фонетичного вигляду вже наявної мовної одиниці як імені для нового позначуваного [19, с. 336].

У сучасній лінгвістичній літературі дискусійним залишається питання про визначення терміна “спосіб номінації”. Так, одні вчені тлумачать його як прийом здійснення принципу номінації, що представлений мотивуючою ознакою [2, с. 9–10; 6, с. 93–100; 10, с. 4; 12, с. 2–6]. На цій підставі вони виокремлюють два способи номінації – *прямий*, коли мотивуюча ознака виражена безпосередньо основною, кореневою морфемою слова, і *опосередкований*, коли мотивуюча ознака позначена асоціативно, за допомогою іншого, вже наявного слова чи новоутворення. В. В. Копчева виділяє ще й третій спосіб номінації – *оцінний* [12, с. 3]. Ми поділяємо думку лінгвістів, які “спосіб номінації” трактують як спосіб утворення найменувань [5, с. 159; 8, с. 45–46; 13, с. 47; 17, с. 151–152; 22, с. 30–37; 15, с. 9–10]. На основі цього виділяємо два способи номінації: *прямий* (нейтральний) і *непрямий* (простий чи розчленований).

Отже, така суперечність між класифікаціями типологій номінації зумовлена вивченням номінативних процесів у певному (вузькому) розрізі (наприклад, звертання/загальні назви, терміни/загальноживані слова, емоційно забарвлені номени/нейтральні номени тощо). Номінація є складним різноплановим та багатоаспектним мовним явищем зі своїми особливостями й специфікою, що підтверджує необхідність використання комплексного підходу до вивчення типологій номінативних процесів у сучасній українській мові.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Прогресс, 1982. – С. 304–350.
2. Блинова О. И. Мотивационные отношения слов и принципы номинации / О. И. Блинова // Общие проблемы деривации и номинации. Словообразование в аспекте взаимодействия разных уровней языка. – Омск: изд-во Омск. ун-та, 1988. – С. 9–10.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи / В. Н. Вовк // Природа вторичности номинации. – К., 1986. – 142 с.
4. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230–293.
5. Голанова О. И. Номинация в сфере автолексики / О. И. Голанова // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 159–228;
6. Голев Н. Д. О способе номинации / Н. Д. Голев // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1976. – С. 93–100.
7. Даниленко В. П. Русская терминология / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 246 с.
8. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1988. – С. 50.
9. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации / Т. А. Журавлева. – Донецк: Донбасс, 1998. – 252 с.
10. Иванова Р. Я. Названия сортов винограда в современном русском языке (к проблеме номинации): автореф. дис. на соиск. научн. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 “Языки народов РФ” / Р. Я. Иванова. – Пенза, 1973. – 23 с.
12. Копчева В. В. Соотношение искусственной и естественной номинации (на материале названий растений): автореф. дис. на стиск. научн. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 “Языки народов РФ” / В. В. Копчева. – Томск, 1985. – 17 с.
13. Лейчик В. М. Люди и слова / В. М. Лейчик. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
14. Мигирова Н. И. Типы номинации для обозначения статусов лица в современном русском языке / Н. И. Мигирова. – Кишинев, 1977. – 120 с.
15. Нестеренко І. Я. Явища непрямої номінації в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / І. Я. Нестеренко; Київ. нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 1997. – 17 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 706 с.
17. Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора / Б. А. Серебренников // Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 147–187.
18. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2002. – С. 385–387.
19. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований; [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
20. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия // Языковая номинация (Общие вопросы); [под ред. А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия]. – М.: Наука, 1977. – С. 7–98.

21. Федорова М. В. О типах номинации в русском языке / М. В. Федорова // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 132–137.

22. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.

Larysa Azarova, Hanna Lepko
Main definition of types of nomination in modern linguistics

The article deals with problem of determination the basic criteria of division of nomination in modern linguistics.

Keywords: nomination, type and method of nomination, criterion of nominational division, multidimensionality of nomination tipology.

Larysa Azarova, Anna Letko
Основные определения типов номинации в современном языкознании

Статья представляет основные критерии деления номинации на типы в современном языкознании.

Ключевые слова: номинация, тип и способ номинации, критерий деления номинации, многовекторность номинационной типологии.

Надійшла до редакції 10.02.2010 р.

Наталія Котух

УДК 81'282 (477.53)

ГОВОРИ ПОЛТАВЩИНИ

Метою розвідки є опис полтавських говорів. У межах статті висвітлено історичні підстави виокремлення та функціонування полтавських говорів, визначено загальні діалектні риси середньонаддніпрянських говорів, проаналізовано основні відмінності центральних, північних та західних говорів Полтавщини.

Ключові слова: полтавські говори, територіальні діалекти, літературна мова, діалектні особливості.

Полтавські говори входять до складу середньонаддніпрянських, які становлять основне ядро південно-східних діалектів. Територія їх поширення – південні райони Київської області, Черкаська область (за винятком західних районів), Полтавська область і південно-західні райони Сумщини. Серед середньонаддніпрянських говорів навіть при слабкій їх диференціації виділяють дрібніші говіркові утворення: 1) правобережні середньонаддніпрянські, які, крім самого правобережжя Середньої Наддніпрянщини, охоплюють також лівобережні говірки Черкащини та південної Київщини; 2) лівобережні се-

редньонаддніпрянські, або полтавські, серед яких, у свою чергу, виділяють власне полтавські і східнополтавські (на схід від вододілу Псла та Ворскли).

Багато уваги було приділено дослідниками вивченню говорів Середньої Наддніпрянщини. Поруч із працями загального методологічного характеру Л. А. Булаховського “Полтавско-киевский диалект как основа украинского национального языка”, П. Й. Горещького “Про полтавсько-київський діалект як основу української національної мови”, Ф. Т. Жилка “Про умови формування полтавсько-київського діалекту – основи української національної мови”, “Деякі особливості діалектної основи сучасної української літературної мови” виходять спеціальні збірники статей “Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови”, “Сучасні говори Наддніпрянщини”, “Українська народна лексика”, “Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами”, монографія В. А. Передрієнко “Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі” та фундаментальні наукові й лексикографічні праці

